

УДК 376

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2\(215\)-79-87](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-2(215)-79-87)**Оржель Олена Юрївна,**

докторка наук з державного управління, доцентка,
головна наукова співробітниця
відділу взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України, Україна

Olena Orzhel,

Doctor Habilitated in Public Administration,
Associate Professor, Chief Researcher,
University-Community Engagement Unit,
Institute of Higher Education of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

E-mail: o.orzhel@ihed.org.uaORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9912-0173>**Отич Олена Миколаївна,**

докторка педагогічних наук, професорка,
головна наукова співробітниця
відділу взаємодії вищої освіти та ринку праці,
Інститут вищої освіти НАПН України, Україна

Olena Otych,

Doctor of Science in Pedagogy, Full Professor,
Chief Researcher of the Department of Interaction of Higher
Education and Labor Market,
Institute of Higher Education of the National Academy
of Educational Science of Ukraine, Ukraine

E-mail: o.otych@ihed.org.uaORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2686-2832>

СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІР ЄПВО ЯК СТРАТЕГІЯ ПОСИЛЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

- A** Роль соціальної інклюзії, що є передумовою формування згуртованих суспільств і гарантією національної єдності, зростатиме під час відновлення повоєнної України, її території, економіки, громад, інституцій. Зважаючи на брак національного досвіду формування соціальної інклюзії у системі вищої освіти, стаття має на меті привернути увагу освітянської спільноти до значущості цього напрямку Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), розкрити його зміст, окреслити можливості застосування «Принципів та рекомендацій щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО» для посилення соціальної інклюзії у вітчизняній системі вищої освіти. Пропоновані ЄПВО підходи і практики посилення соціальної інклюзії можуть застосовуватись в Україні окремими ЗВО, поширюватись за підтримки Міністерства освіти і науки України, Національного агентства забезпечення якості вищої освіти України, інших стейкхолдерів вищої освіти.

Ключові слова: соціальна інклюзія; соціальний вимір вищої освіти; ЄПВО; рівність; різноманітність

SOCIAL DIMENSION OF EHEA AS A STRATEGY FOR ENHANCING HIGHER EDUCATION INCLUSIVITY

- S** Social inclusion is an important social phenomenon because it allows the recognition and celebration of diversity, enables the participation of different social groups in public life, and enhances their contribution to societal development. Social inclusion is a prerequisite for the formation of cohesive and resilient societies; therefore, its role will grow during the postwar recovery and the survival of Ukraine's economy, territories, communities, and families. While Ukraine lacks experience and expertise in developing social inclusion in and via higher education, and considering twenty years of experience in the European Higher Education Area (hereinafter EHEA), this paper aims to explore the social dimension of higher education, draw attention of Ukrainian academia to its significance, and outline the benefits and possibilities of its application in Ukraine's higher education for enhancing social inclusion in the education sector and society at large.

The study allows to interpret the social dimension of EHEA as a strategic and cross-cutting function in university operations, as an algorithm for social inclusion enhancement, implemented with the participation of university administration, staff and students,

authorities, business, civil society, and other higher education stakeholders. The social dimension of higher education in the EHEA has been evolving for two decades, transforming from accessibility to proportional representation of societal profile among student population to higher inclusivity of higher education. Currently, "Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in EHEA" are setting the strategic agenda, focusing on inclusion, diversity, and equity.

Approaches and practices promoted by the above Principles and Guidelines can be applied by a separate Ukrainian HEI or advanced by the Ministry of Higher Education and Science of Ukraine, the National Agency for Quality Assurance, and other external stakeholders.

Keywords: social inclusion; social dimension of higher education; EHEA; equity; diversity

Актуальність проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Соціальна інклюзія є актуальною у сучасному світі: вона є передумовою формування згуртованих суспільств, оскільки дозволяє збереження особистісної ідентичності, допомагає визнанню відмінностей, сприяє залученню до активного суспільного життя представників різноманітних соціальних груп і забезпечує розкриття їхнього потенціалу, їхнього внеску у суспільний розвиток.

Для повоєнного відродження українського суспільства – розмаїтого, з різним досвідом військових дій і воєнних травм, переміщеного всередині країни та розпорошеного по різних частинам світу – соціальна інклюзія є імперативом із кількох причин. По-перше, через великі втрати людського та інтелектуального капіталу країна не може дозволити виключення із суспільного життя, із процесів відбудови тих чи інших соціальних груп; по-друге, щоб бути стійкою і тривкою, нова повоєнна реальність має творитись спільними зусиллями всіх громадян; по-третє, інклюзивне суспільство забезпечує гідність і повагу до прав людини, надає можливість громадянам із різними здібностями, обмеженнями і потребами реалізувати себе у суспільному житті, чим посилює їхнє відчуття належності до спільноти, громади, нації, держави, задовольняє попит на справедливість. Тож, вивчення підходів до посилення соціальної інклюзії, їхнє практикування і поширення у суспільному житті має стати важливим завданням повоєнного відновлення країни.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У формуванні, просуванні, утвердженні соціальної інклюзії важлива роль належить освіті: у закладах освіти, які віддзеркалюють (принаймні частково) суспільне розмаїття, відбувається соціалізація здобувачів освіти, усвідомлення особистісних відмінностей і визнання розмаїття, що є першими кроками до інклюзії [4].

ЄС розглядає освіту як важливий чинник формування «справедливої, інклюзивної,

наповненої можливостями Європи» [12]. Якщо в Україні інклюзія в освіті вивчається та обговорюється переважно на рівні середньої школи, Європейський простір вищої освіти (далі – ЄПВО) вважає вищу освіту важливим чинником формування справедливої та інклюзивної Європи. Social Dimension of Higher Education in the EHEA (соціальний вимір вищої освіти у ЄПВО) є важливим наскрізним напрямом Болонського процесу, соціальна інклюзія – одним із пріоритетних зобов'язань його учасників [23, с. 13]. Утім, ані в Україні, ані в ЄПВО у цілому соціальний вимір не отримав належної уваги, про що свідчать Bologna Process Implementation Report (звіти із запровадження Болонського процесу) 2018 та 2020 років [23; 24].

Кілька публікацій вітчизняних дослідників [1; 6], присвячених соціальному виміру ЄПВО, з'явилися на ранніх етапах його розвитку та не враховують останніх здобутків Болонського процесу; інші, пізніші публікації обмежують тлумачення соціального виміру ЄПВО рівним доступом до вищої освіти [9] та не розкривають змісту і значення важливого доробку Болонського процесу останніх років [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Отже, соціальний вимір ЄПВО та настанови щодо його зміцнення – Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in EHEA [19] (Принципи та рекомендації щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО) – поки що не привернули уваги вітчизняної науково-експертної спільноти, не стали предметом академічного дискурсу, не перетворились на інструмент модернізації та демократизації вищої освіти, гуртування університетських спільнот і загалом суспільства.

Формулювання цілей статті. Як активна і відповідальна учасниця Болонського процесу, як країна-кандидат на членство в Європейському Союзі, а також усвідомлюючи значущість соціальної інклюзії для повоєнного відродження,

у найближчій перспективі Україна надаватиме більшої уваги соціальній інклюзії та соціальному виміру вищої освіти. Проте, сьогодні при наявності декларацій і намірів розвивати інклюзію та безбар'єрність, в Україні бракує практичного досвіду запровадження соціальної інклюзії, розуміння основних напрямів і тенденцій її запровадження, узагальнення її кращих практик (варто зауважити, що проєкт Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на 2023–2030 роки знаходиться у стані обговорення [2], а Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року [3] більшою мірою зосереджена на проблемах доступності об'єктів фізичного оточення, транспорту, цифрових та інформаційних послуг, дотримання законодавства, виконання державних стандартів, норм, технічних умов тощо). Брак національного досвіду, орієнтирів і настанов щодо розвитку соціальної інклюзії можуть заповнити напрацювання ЄПВО, де соціальний вимір формується, обговорюється, розвивається вже протягом двох десятиліть і має на меті, серед іншого, посилення соціальної інклюзії у вищій освіті.

Мета статті: привернути увагу освітянської спільноти до значущості соціального виміру вищої освіти, розкрити зміст цього напрямку ЄПВО, показати переваги соціальної інклюзії для вищої освіти та повоєнного українського суспільства в цілому. Для досягнення мети у дослідженні використовувались загальнонаукові методи, зокрема контент-аналіз, порівняльний аналіз, синтез, узагальнення.

Викладення основного матеріалу та результатів дослідження. Соціальні питання (наприклад, рівний доступ до вищої освіти, усунення бар'єрів для навчання впродовж життя тощо) завжди були у центрі уваги Болонського процесу, пізніше – ЄПВО. У Бергенському комюніке 2005 р. уперше з'являється словосполучення «social dimension» (соціальний вимір), яке тлумачиться як «заходи, вжиті урядами, щоб допомогти студентам, особливо тим, хто належить до соціально незахищених груп, у фінансових та економічних аспектах та надати їм рекомендації та консультативні послуги з тим, щоб розширити доступ» [22].

Соціальний вимір вищої освіти уточнюється та конкретизується у Лондонському комюніке

2007 року: студентська спільнота повинна віддзеркалювати розмаїтість і різноманітність суспільства («the student body entering, participating in and completing higher education at all levels should reflect the diversity of our populations») [14], що досягатиметься завдяки розширенню рівних можливостей для студентів, що репрезентують різні соціальні верстви і категорії, та забезпечуватиметься наявністю студентських послуг належної якості, гнучких траєкторій навчання для представників різних студентських груп.

Протягом 2012–2015 років при Секретаріаті ЄПВО [21] працювала Робоча група з питань соціального виміру та навчання впродовж життя [26] з метою підготовки Звіту про соціальний вимір та навчання впродовж життя [18] та розроблення Стратегії розвитку соціального виміру та навчання впродовж життя у ЄПВО до 2020 року [25]. Звіт і Стратегія були презентовані у 2015 році на Єреванській зустрічі міністрів, відповідальних за вищу освіту [15]. Звіт рекомендував розроблення та запровадження інституційних стратегій, націлених на розширення доступу до вищої освіти, подальше збільшення серед студентської спільноти представництва вразливих груп, недостатньо представлених у системі вищої освіти, та створення сприятливішого середовища для підтримки викладачів, які мають відповісти на нові педагогічні та дидактичні вимоги та запити, що надходять від різноманітної студентської спільноти.

Стратегія розвитку соціального виміру та навчання впродовж життя у ЄПВО до 2020 р. визначала такі пріоритети: зменшення бар'єрів на шляху до вищої освіти; створення умов для навчання впродовж життя; вдосконалення студентських послуг; внесення змістовних та організаційних змін в освітні програми, їхнє прилаштування до потреб різних груп студентів; студентоцентроване викладання і навчання та гнучкість в організації освітнього процесу, зокрема, застосування новітніх технологій, опрацювання методик, які мають допомогти не тільки розпочати навчання, але й завершити його та отримати диплом.

Тим не менше, у 2018 році Паризьке комюніке визнало необхідність подальших зусиль задля посилення соціального виміру, а Паризька міністерська конференція доручила Секретаріату

ЄПВО і надалі вживати кроків для просування соціального виміру та соціальної інклюзії [17] та представити результати на наступній конференції міністрів.

Під егідою Секретаріату ЄПВО було утворено Advisory Group on Social Dimension [10] (Дорадча група з питань соціального виміру), яка працювала протягом 2018–2020 років. Одним із результатів її діяльності стала підготовка Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in ENEA [19] (Принципи та рекомендації щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО), схвалених у 2020 році та пропонуваніх для впровадження Римською конференцією міністрів, відповідальних за вищу освіту.

Принципи та рекомендації щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО передбачають:

- усунення системних бар'єрів, додаткові зобов'язання щодо недостатньо представлених у вищій освіті окремих соціальних груп, збільшення їхніх шансів на здобуття вищої освіти та працевлаштування;

- розвиток студентських послуг (консультації, профорієнтація, програми благополуччя тощо);

- гармонізацію політик на підтримку соціального виміру на інституційному та національному рівнях.

Утім, упровадження соціального виміру в ЄПВО протягом 2018–2020 років було повільним, а результати – незначними, що засвідчив черговий Звіт із запровадження Болонського процесу [24, с. 121].

Наразі при Секретаріаті ЄПВО працює Working Group on Social Dimension (Робоча група із соціального виміру) [27] з мандатом протягом 2021–2024 років розробити індикатори на підтримку виконання вищезгаданих принципів і рекомендацій [20]; у рамках напряму КА3 – Support to Policy Reform Програми Erasmus+ реалізується проєкт «Peer Learning Activities and Resources to Underpin the Principles and Guidelines for Social Dimension across the European Higher Education Area» [13] (2022–2025). Метою проєкту є сприяння впровадженню принципів і рекомендацій із зміцнення соціального виміру ЄПВО на національному рівні; підтримка зусиль національних органів влади та ЗВО у виробленні системних та інституційних політик щодо соціального виміру.

Наразі Принципи та рекомендації щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО (далі – ПіР) можна вважати ключовими настановами щодо посилення соціальної інклюзії. ПіР є типовим документом Болонського acquis [5]:

- одночасно адресований ЗВО та національним органам влади держав-учасниць;

- має добровільно-зобов'язальну природу, спонукаючи і запрошуючи до виконання настанов, але без важелів тиску і покарання для тих, хто не дослухається до рекомендацій;

- окреслює напрями руху і горизонти, коли бажано досягти результатів (тобто запровадити принципи відповідно до рекомендацій), але не вказує конкретних дат.

Індикатори, за якими вимірюватиметься прогрес у зміцненні соціального виміру ЄПВО, знаходяться у стані розроблення і будуть презентовані на наступній Болонській конференції.

Преамбула ПіР фіксує зміну у тлумаченні соціального виміру ЄПВО: від розширення доступу до вищої освіти, проголошеного Бергенським комюніке, до справедливого представництва у студентській спільноті різних соціальних категорій і верств населення, як передбачено Лондонським комюніке, до сприяння соціальній інклюзії: «соціальний вимір охоплює створення інклюзивного середовища у вищій освіті, що плекає рівність і різноманітність та реагує на потреби місцевих громад» [7].

Цільовими групами у ПіР виступають три категорії студентів: недостатньо представлені студенти, незахищені студенти, вразливі студенти. Студентство належить до першої групи, якщо за певними характеристиками (наприклад, стать, вік, національність, мовна група, етнічне чи географічне походження, соціально-економічний стан тощо) їх частка в ЗВО або системі вищої освіти в цілому менша, ніж загалом по країні. Щодо групи незахищених студентів, їхня незахищеність може походити з різних джерел: через інвалідність, сирітство, психічне здоров'я, відсутність підтримки з боку сім'ї, нестача часу на навчання через необхідність заробляти на життя і навчання або необхідність доглядати хворого родича тощо); іншими словами, студенти цієї групи стикаються з більшою кількістю проблем порівняно з однолітками. Вразливі студенти потребують додаткового захисту через ті обставини, у яких перебувають: страждають на

хворобу, бояться втратити дозвіл на проживання у країні, зазнають дискримінації, сексуального переслідування через належність до певної релігійної конфесії тощо. Характеристики, за якими визначається належність студентів до тієї чи іншої групи можуть перехрещуватись; наприклад, студентка-біженка може належати до трьох груп одночасно: бути недостатньо представленою, бути незахищеною та вразливою.

Представлена у ПіР концепція соціальної інклюзії повторює популярну у світі концепцію DEI (diversity, equity, inclusion) і ґрунтується на плеканні різноманітності, рівності та інклюзії

[11; 16]. Синергетичне поєднання рівності, різноманітності та інклюзії мають забезпечити поступ за різними вимірами соціального виміру ЄПВО, наприклад: «Соціальний вимір повинен бути взаємопов'язаним із принципами доступності, рівності, різноманітності та інклюзії в усіх законах, політиках і практиках, що стосуються вищої освіти...», «Рівність, різноманітність та інклюзивність повинні відігравати ключову роль у підготовці вчителів передвищої освіти» [7].

10 принципів ПіР закладають основи соціальної інклюзії у ЄПВО (табл. 1):

Таблиця 1

Принципи щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО

№ з/п	Принципи ПіР
1.	Соціальний вимір повинен зайняти центральне місце в стратегіях вищої освіти на системному та інституційному рівні, а також на рівні ЄПВО та ЄС.
2.	Законодавчі норми або програмні документи повинні дозволяти та надавати можливість закладам вищої освіти розробляти власні стратегії на виконання свого громадського обов'язку щодо розширення доступу до навчання на рівні вищої освіти, участі у ньому та його завершення.
3.	Необхідно покращити інклюзивність всієї системи освіти шляхом розробки узгоджених політик, починаючи з освіти у ранньому дитинстві, через школу і до вищої освіти й освіти протягом життя.
4.	Надійні дані є необхідною попередньою умовою для доказового покращення суспільного виміру вищої освіти.
5.	Органам державної влади необхідно мати політики, що уможливають забезпечення закладами вищої освіти надання ефективного консультування та супроводу для потенційних і поточних студентів з метою розширити їх доступ до програм вищої освіти, участь у них і їх завершення.
6.	Органи влади повинні забезпечити достатнє та стабільне фінансування та фінансову автономію закладів вищої освіти, надавши їм можливість будувати належний потенціал, щоб прийняти різноманітність і сприяти рівності й інклюзії у вищій освіті.
7.	Органи влади повинні допомагати закладам вищої освіти зміцнювати свою спроможність відповідати на потреби більш різноманітного контингенту студентів та працівників і створювати інклюзивні навчальні середовища та інклюзивні інституційні культури.
8.	Структура й реалізація програм міжнародної мобільності у вищій освіті повинні сприяти різноманітності, справедливості та інклюзії, а особливо сприяти участі студентів та персоналу з вразливих, незахищених або недостатньо представлених верств населення.
9.	Заклади вищої освіти повинні забезпечити, щоб участь громади у вищій освіті сприяла різноманітності, справедливості та інклюзії.
10.	Органи влади повинні вести політичний діалог (діалог щодо політики) із закладами вищої освіти та іншими відповідними стейкхолдерами щодо того, як можна застосувати та впровадити вищезазначені принципи та рекомендації як на національному, так і на інституційному рівні.

Принципи ПіР фактично окреслюють стратегію посилення ЄПВО; роз'яснюють рекомендації (guidelines в оригіналі), як досягати бажаних результатів.

Соціальний вимір ЄПВО є стратегічним і наскрізним напрямом ЄПВО; він може реалізуватись як окрема стратегія / окрема інституційна політика або бути інтегрований в інші стратегії і політики на інституційному рівні,

а також на рівні ЄПВО та ЄС. Соціальний вимір потрібно «розглядати як безперервне зобов'язання» [7] та інтегрувати в усі сфери, напрями діяльності сучасного університету: викладання і навчання, дослідницьку та інноваційну діяльність, університетське врядування, обмін знаннями та просвітництво тощо.

Національне законодавство, норми та правила мають бути достатньо гнучкими, щоб

дозволяти ЗВО розробляти та реалізовувати власні стратегії і програми, здатні задовольнити потреби різноманітного контингенту студентів (наприклад, навчатись очно, дистанційно, у змішаному форматі). Гнучкість також передбачає визнання попереднього навчання, неформального та інформального навчання.

Соціальна інклюзія забезпечується, серед іншого, узгодженістю політик між рівнями освіти (дошкільна, шкільна, вища) та галузями, напрямками державних / публічних політик (наприклад, працевлаштування, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та забезпеченість житлом тощо). Узгоджені політики, серед іншого, повинні уможливити навчання впродовж життя та поширюватись на суспільство в цілому.

Для вироблення ефективних політик потрібні надійні дані, держави-учасниці ЄПВО повинні забезпечити збір даних на національному рівні. ПіР рекомендує ЗВО, якщо потрібно, власноруч проводити додаткові опитування, дослідження та аналіз, щоб краще розуміти проблеми, з якими стикається студентство під час проходження через систему освіти.

За підтримки органів державної влади з метою розширення доступу до вищої освіти різних груп студентів ЗВО у співпраці з різними державними установами мають надавати консультативні послуги та забезпечувати супровід потенційних і поточних студентів, особливо тих, хто має проблеми із фізичним і психологічним здоров'ям. Така співпраця має забезпечити синергію та уникнути дублювання послуг, які мають бути зрозумілими та зручними. Також бажано заснувати інститут омбудсмена для розв'язання та залагодження конфліктів.

Для сприяння інклюзії у вищій освіті органи влади повинні забезпечити достатнє фінансування та належну фінансову автономію ЗВО. За досягнення у зміцненні соціального виміру вищої освіти, сприяння сприйняттю різноманітності, посилення рівності заклади вищої освіти повинні отримувати підтримку та винагороду.

Органи влади повинні допомагати ЗВО здійснювати професійне навчання викладачів та адміністративного персоналу, вдосконалювати їхню спроможність професійно та неупереджено працювати з різноманітним контингентом студентів і співробітників, створювати інклюзивне освітнє середовище, формувати інклюзивну

інституційну культуру. За можливості та з повагою до автономії ЗВО, зовнішні системи забезпечення якості мають оцінювати вищезазначену спроможність, враховувати, як соціальний вимір, різноманітність, доступність, справедливість та інклюзія відображені у місіях та діяльності ЗВО.

Програми міжнародної мобільності у вищій освіті повинні сприяти різноманітності, справедливості та інклюзії, приділяти особливу увагу участі студентів і персоналу, що належать до вразливих, незахищених або недостатньо представлених верств населення. Для розширення їх участі у програмах міжнародної мобільності рекомендовано використовувати можливості ІКТ, планувати програми у дистанційному та змішаному режимі.

ЗВО повинні дбати про те, щоб їхня взаємодія з громадою сприяла різноманітності, справедливості та інклюзії. Така взаємодія забезпечує цілісну основу, дозволяючи університетам задовольнити широкий спектр суспільних запитів, включаючи потреби вразливих, незахищених і недостатньо представлених груп.

Для вироблення політик і запровадження адекватних заходів із метою реалізації вищезазначених принципів і рекомендацій, органи влади повинні постійно вести діалог із ЗВО та іншими відповідними стейкхолдерами як на національному, так і на інституційному рівні. Це дозволить уникнути зайвого адміністративного навантаження та забезпечить прогрес у напрямі посилення різноманітності, рівності та інклюзії у вищій освіті. У виробленні політик, веденні діалогу надзвичайно важливими є підтримка «рівний-рівному» та обмін досвідом між країнами-учасницями ЄПВО.

Висновки з даного дослідження. Контент-аналіз дозволив розкрити зміст соціального виміру ЄВПО, зокрема схарактеризувати його як стратегічний і наскрізний напрям університетської діяльності; як алгоритм формування соціальної інклюзії у вищій освіті, з можливостями її поширення на українське суспільство в цілому.

Порівняльний аналіз допоміг відстежити еволюцію соціального виміру ЄПВО, починаючи від зусиль на розширення доступу до вищої освіти для недостатньо представлених категорій населення до намагання досягти справедливого представництва різних соціальних груп у системах вищої освіти та ЗВО держав-учасниць

Болонського процесу до стратегії на посилення соціальної інклюзії у ЗВО, залучення до процесів її формування і посилення керівництва, персоналу та студентства, органів державної влади, громадянського суспільства та інших зовнішніх стейкхолдерів вищої освіти.

Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що соціальний вимір і соціальна інклюзія як його мета формуються у постійному діалозі та взаємодії різних стейкхолдерів і різних суб'єктів: органів державної влади, університетських колективів, студентства (включно із недостатньо представленими, незахищеними та вразливими здобувачами вищої освіти), громадянського суспільства, працедавців тощо.

За результатами аналізу очевидно, що заходи і політики посилення соціальної інклюзії не починаються і не завершуються у вищій освіті. Сам ЄПВО, його соціальний вимір, розширення доступу до вищої освіти, соціальна і фінансова підтримка та психологічний супровід незахищених, вразливих і недостатньо представлених здобувачів освіти, студентоцентроване викладання, забезпечення гнучких траєкторій навчання, адаптованих до потреб і запитів конкретних студентів, формування інклюзивної інституційної культури, допомога у пошуку роботи і працевлаштуванні, активна участь студентства у громадському житті, співпраця ЗВО із громадами, внесок вищої освіти у розв'язання проблем місцевого населення та локальний соціально-економічний розвиток творяться у синергії та зусиллями різних суб'єктів, зокрема через узгодження політик між освітніми рівнями, між різними сферами та галузями, а також всередині самих ЗВО.

Пропоновані ПіР підходи до зміцнення соціального виміру вищої освіти можна застосовувати для посилення соціальної інклюзії повоєнного українського суспільства, що посилить інклюзію в окремому ЗВО, сприятиме розвитку та утвердженню культури інклюзивності у вищій освіті в цілому, допоможе Україні виконати зобов'язання як держави-учасниці ЄПВО та кандидата на вступ до ЄС, посилить єдність і згуртованість українського суспільства.

Предметом подальших досліджень мають стати вивчення конкретних стратегій, політик і практик зміцнення соціального виміру та

посилення соціальної інклюзії у різних ЗВО ЄПВО, можливості їх адаптації до реалій і потреб сучасного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Входження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторингові дослідження : аналіт. звіт / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд дослідж. освіт. політики» ; кер. авт. кол. Т. В. Фініков. Київ : Таксон, 2012. 54 с. URL: http://www.edupolicy.org.ua/files/Analit12_ua_.pdf
2. МОН пропонує для громадського обговорення проект Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на 2023-2030 роки. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-nacionalnoyi-strategiyi-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya-na-2023-2030-roki>
3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80/conv#Text>
4. Нестерова М., Оржель О. Соціальна інклюзія як запорука успішної співпраці університетів та громад. *Вища освіта України*. 2023. № 3. С. 43–52. URL: <https://journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou/issue/view/14>
5. Оржель О. У пошуку терміну для найменування інтелектуального та документального доробку Болонського процесу. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2019. № 8. С. 3–13. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2019-8-2-3-13>
6. Плахтій Ю. В. До питання нормативного забезпечення соціального виміру вищої освіти в Європейському освітньому просторі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 18: Економіка і право. 2014. Вип. 24. С. 227–232. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7387>
7. Принципи та рекомендації щодо зміцнення соціального виміру вищої освіти у ЄПВО. Додаток II до Римського комюніке. URL: <https://erasmusplus.org.ua/news/pereklad-materialiv-ministerskoyi-konferenciyi-z-pytan-rozvytku-bolonskogo-proczesu-19-11-2020-m-rym-on-line/>
8. Сбруєва А. А. Порівняльна педагогіка вищої школи: національний, європейський та глобальний контексти : навч. посіб. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 319 с.
9. Фучила О. М. Соціальний вимір у вищій освіті як невід'ємна частина сучасного Болонського процесу. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Педагогічні науки*. 2021. № 2. С. 74–79.
10. Advisory Group 1 on Social Dimension. Final Report. 2020. URL: https://ehea.info/Upload/AG1_Social_Dimension_Final_Report.pdf
11. Equality, diversity and inclusion at universities: the power of a systemic approach. LERU position paper, 2019. URL: [LERU-Equality-diversity-and-inclusion-at-universities-the-power-of-a-systemic-approach-2019.pdf](https://www.leru.org/~/media/Files/Equality-diversity-and-inclusion-at-universities-the-power-of-a-systemic-approach-2019.pdf) (scienceguide.nl)
12. European Pillar of Social Rights – Building a fairer and more inclusive European Union. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en>

13. Inclusive Higher Education. URL: <https://inclusivehighereducation.eu/>

14. London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world. 18 May 2007. URL: https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/2007_London_Communique_English_588697.pdf

15. Ministerial conference Yerevan, 2015. URL: <https://ehea.info/page-ministerial-conference-yerevan-2015>

16. Minkin Rachel. Diversity, Equity and Inclusion in the Workplace. Report. 17 May, 2023. *Pew Research Center*. URL: <https://www.pewresearch.org/social-trends/2023/05/17/diversity-equity-and-inclusion-in-the-workplace/#the-value-of-dei-efforts-at-work>

17. Paris Communiqué. 2018. URL: https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2018_Paris/77/1/EHEAParis2018_Communique_final_952771.pdf

18. Report of the 2012-2015 BFUG Working Group on the Social Dimension and Lifelong Learning. URL: https://ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/71/3/Report_of_the_2012-2015_BFUG_WG_on_the_Social_Dimension_and_Lifelong_Learning_to_the_BFUG_613713.pdf

19. Rome Ministerial Communiqué. Annex II. Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_II.pdf

20. Social dimension in Higher Education. URL: <https://www.ehea.info/page-social-dimension>

21. The Bologna Follow-up Group. URL: <https://www.ehea.info/page-the-bologna-follow-up-group>

22. The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education. Bergen, 19-20 May 2005/ URL: https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2005_Bergen/52/0/2005_Bergen_Communique_english_580520.pdf

23. The European higher education area in 2018: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: <https://www.ehea.info/Upload/BP2018.pdf>

24. The European Higher Education Area in 2020: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-06/ehea_bologna_2020_other_parts.pdf

25. Widening Participation for Equity and Growth: A Strategy for the Development of the Social Dimension and Lifelong Learning in the European Higher Education Area to 2020. URL: https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/71/5/Widening_Participation_for_Equity_and_Growth_A_Strategy_for_the_Development_of_the_SD_and_LLL_in_the_EHEA_to_2020_613715.pdf

26. Working Group on Social Dimension 2021-2024. Workplan 2021-2024. URL: https://ehea.info/Immagini/BFUG_WG_Social_Dimension_Workplan_2021-2024.pdf

27. Working Group on Social Dimension. URL: <https://www.ehea.info/page-Working-Group-SD>

References

1. Finikov, T. V. (Ed.). (2012). *Vkhozhenia natsionalnoi*

systemy vyshchoi osvity v yevropeyskyi prostir vyshchoi osvity ta naukovoho doslidzhennia: monitorynh. doslidzh.: analit. zvit [Entry of the national higher education system into the European Higher Education and Research Area: monitoring survey: analytical report]. Mizhnarod. blahod. Fond «Mizhnarod. fond doslidzh. osvit. polityky». Kyiv: Takson. Retrieved from http://www.edupolicy.org.ua/files/Analit12_ua_.pdf [in Ukrainian].

2. *MON proponuie dlia hromadskoho obhovorennia proiekt Natsionalnoi stratehii rozvytku inkluzyynoho navchannia na 2023-2030 roky [MON puts forward for a public discussion a draft National Strategy on Inclusive Learning Development for 2023–2030]*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-projekt-natsionalnoi-strategiyi-rozvitku-inkluzivnogo-navchannia-na-2023-2030-roki> [in Ukrainian].

3. *Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku [National Strategy for the Development of Barrier-free Space in Ukraine for the period of 2030 roky]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].

4. Nesterova, M., & Orzhel, O. (2023). Sotsialna inkluziia yak zaporuka uspishnoi spivpratsi universytetiv ta hromad [Social inclusion as a guarantee of successful collaboration between universities and communities]. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*, 3, 43-52. Retrieved from <https://journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou/issue/view/14> [in Ukrainian].

5. Orzhel, O. (2019). U poshuku terminu dlia naimenuvannia intelektualnogo ta dokumentalnogo dorobku Bolonskoho protsesu [In search of a Ukrainian term for Bologna process acquis]. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 8, 3-13. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2019-8-2-3-13> [in Ukrainian].

6. Plakhtii, Yu. V. (2014). Do pytannia normatyvnoho zabezpechennia sotsialnogo vymiru vyshchoi osvity v Yevropeiskomu osvitnomu prostori [On the issue of normative support of social dimension of higher education in European Education Area]. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 18. Ekonomika i pravo [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova. Series 18: Economy and law]*, 24, 227-232. Retrieved from <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7387> [in Ukrainian].

7. *Pryntsypy ta rekomendatsii shchodo zmitsnennia sotsialnogo vymiru vyshchoi osvity u YePVO. Dodatok II do Rym'skoho komiunike [Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in EHEA. Annex II to Rome Communiqué]*. Retrieved from <https://erasmusplus.org.ua/news/pereklad-materialiv-ministerskoyi-konferencziyi-z-pytan-rozvytku-bolonskogo-proczesu-19-11-2020-m-rym-online/> [in Ukrainian].

8. Sbruieva, A. A. (2021). *Porivnialna pedahohika vyshchoi shkoly: natsionalnyi, yevropeyskyi ta hlobalnyi konteksty [Comparative pedagogy of higher education: national, European and global context]*: textbook. Sumy: SumDPU imeni A.S. Makarenka [in Ukrainian].

9. Fuchyla, O. M. (2021). Sotsialnyi vymir u vyshchii osviti yak nevidiemna chastyna suchasnoho bolonskoho protsesu [Social dimension of higher education as an inseparable component of contemporary Bologna process].

Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Pedagogichni nauky [Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytskyi. Pedagogical sciences], 2, 74-79 [in Ukrainian].

10. *Advisory Group 1 on Social Dimension. Final Report.* (2020). Retrieved from https://ehea.info/Upload/AG1_Social_Dimension_Final_Report.pdf

11. *Equality, diversity and inclusion at universities: the power of a systemic approach. LERU position paper.* (2019). Retrieved from [LERU-Equality-diversity-and-inclusion-at-universities-the-power-of-a-systemic-approach-2019.pdf](https://www.leru.nl/equality-diversity-and-inclusion-at-universities-the-power-of-a-systemic-approach-2019.pdf) (scienceguide.nl)

12. *European Pillar of Social Rights – Building a fairer and more inclusive European Union.* Retrieved from <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en>

13. *Inclusive Higher Education.* Retrieved from <https://www.inclusivehighereducation.eu/>

14. *London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world.* (2007). Retrieved from https://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/2007_London_Communique_English_588697.pdf

15. *Ministerial conference Yerevan.* (2015). Retrieved from <https://ehea.info/page-ministerial-conference-yerevan-2015>

16. Minkin, Rachel. (2023). *Diversity, Equity and Inclusion in the Workplace.* Report. *Pew Research Center.* Retrieved from <https://www.pewresearch.org/social-trends/2023/05/17/diversity-equity-and-inclusion-in-the-workplace/#the-value-of-dei-efforts-at-work>

17. *Paris Communiqué.* (2018). Retrieved from https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2018_Paris/77/1/EHEAParis2018_Communique_final_952771.pdf

18. *Report of the 2012-2015 BFUG Working Group on the Social Dimension and Lifelong Learning.* (2015). Retrieved from https://ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/71/3/Report_of_the_2012-2015_BFUG_WG_on_the_Social_Dimension_and_Lifelong_Learning_to_the_BFUG_613713.pdf

pdf

19. *Rome Ministerial Communiqué. Annex II. Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA.* Retrieved from https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_II.pdf

20. *Social dimension in Higher Education.* Retrieved from <https://www.ehea.info/page-social-dimension>

21. *The Bologna Follow-up Group.* Retrieved from <https://www.ehea.info/page-the-bologna-follow-up-group>

22. *The European Higher Education Area – Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education.* (2005). Retrieved from https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2005_Bergen/52/0/2005_Bergen_Communique_english_580520.pdf

23. *The European higher education area in 2018: Bologna Process Implementation Report.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://www.ehea.info/Upload/BP2018.pdf>

24. *The European Higher Education Area in 2020: Bologna Process Implementation Report.* Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-06/ehea_bologna_2020_other_parts.pdf

25. *Widening Participation for Equity and Growth: A Strategy for the Development of the Social Dimension and Lifelong Learning in the European Higher Education Area to 2020.* Retrieved from https://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/71/5/Widening_Participation_for_Equity_and_Growth_A_Strategy_for_the_Development_of_the_SD_and_LLL_in_the_EHEA_to_2020_613715.pdf

26. *Working Group on Social Dimension 2021-2024. Workplan 2021-2024.* Retrieved from https://ehea.info/Immagini/BFUG_WG_Social_Dimension_Workplan_2021-2024.pdf

27. *Working Group on Social Dimension.* Retrieved from <https://www.ehea.info/page-Working-Group-SD>

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 17.02.2024